

Працуюць філіялы музея ў Вязынцы, Акопах, Ляўках, Яхімоўшчыне. Музей паэта створаны і ў Пячышчах, пад Казанню (Расія), дзе ён пэўны час жыў у перыяд Вялікай Айчыннай вайны. У тэатрах ідуць спектаклі па п'есах Янкі Купалы «Паўлінка», «Раскіданае гняздо», многія творы яго атрымалі музычнае і жывапіснае ўвасабленне, вобраз песняра адлюстраваны ў шматлікіх мастацкіх палотнах. Дзейснае ўшанаванне паэта адчувальна пашырае ва ўсім свеце славу самой Беларусі.

1. Што вас асабліва ўразіла ў біяграфіі Янкі Купалы?
2. Паразважайце, што ўплывала на фарміраванне таленту Янкі Купалы. Назавіце тры галоўныя крыніцы станаўлення яго творчасці.
3. Якую адукацыю атрымаў паэт? Што сведчыць пра яе своеасаблівасць?
4. Якія людзі, падзеі аказалі вялікі ўплыў на фарміраванне асобы паэта? Прачытайце ў энцыклапедыі «Янка Купала» (Мінск, 2017—2018) артыкулы пра У. Самойлу, А. Чарняева, С. Чаховіча, Б. Эпімах-Шыпілу.
5. Якую ролю ў станаўленні творчай асобы класіка адыгралі віленскі, а затым пецяўбургскі перыяды яго жыцця?

6. У чым праявілася дзейнасць пісьменніка, скіраваная на адраджэнне Беларусі?

7. Выкарыстаўшы даведачную літаратуру, інтэрнэт-рэсурсы, падрыхтуйце мультымедыйную прэзентацыю «Садружнасць муз: творы Янкі Купалы і музыка (выяўленчае мастацтва або тэатр)» (на выбар).

8. Пазнаёмцеся з рэпрадукцыяй карціны Абрама Кроля «Думы пра Радзіму». Які перыяд жыцця класіка адлюстраваны на ёй? Пра што думаў і пісаў паэт у той час?

Лірыка песняра

У сакавіку 1909 года адзначалася 95-годдзе з дня нараджэння Тараса Шаўчэнкі. Гэтаму юбілею Янка Купала прысвяціў верш «Памяці Шаўчэнкі» з наступнай лаканічнай характарыстыкай подзвігу Кабзара:

Дух збудзіў свайму народу
Сваім гучным словам,
Навучыў любіць свабоду,
Родны край і мову.

Гэтыя словы можна поўнасьцю аднесці і да самога Янкі Купалы. Сапраўды, сваім гучным словам ён абуджаў дух свайго народа, усяляў у яго сэрца надзею ў надыход лепшага жыцця, вучыў любові да трох важнейшых каштоўнасцей: свабоды, роднага краю і беларускай мовы. Гэта з самага пачатку стала пафасам творчасці паэта, вызначыла ідэйна-мастацкую своеасаблівасць твораў літаральна ўсіх яго лірычных жанраў: лірыкі грамадзянскай, пейзажнай, філасофскай, інтымнай.

Янка Купала быў не толькі мастацкім летапісцам народа. У розны час, у залежнасці ад абставін, тонкі і шчыры лірык становіўся то паэтам-грамадзянінам, то прарокам, то філосафам, а то і «ваяком» «за долю, волю і народ» («Памяці С. Палуяна»). Яго творчасць не толькі выяўляла рост сацыяльна-палітычнай і нацыянальнай свядомасці беларусаў, але і актыўна садзейнічала гэтаму росту, фарміравала грамадскі ідэал, нацыянальную самасвядомасць, абуджала гістарычную памяць — стала сцягам духоўнага адраджэння народа. Тое, што абсалютная большасць насельніцтва былога «Северо-Западного края России» з так званых палякаў, рускіх, тутэйшых паступова стала беларусамі, усвядоміла сябе як народ, такі ж, як астатнія славяне, тое, што народ хацеў заняць (і ўрэшце заняў!) «свой пачэсны пасад між народамі», — ва ўсім гэтым вялікая заслуга і Янкі Купалы.

Сярод лірычных жанраў паэта першае месца, несумненна, належыць лірыцы грамадзянскай. Адзін з яркіх узораў яе — знакаміты верш **«А хто там ідзе?»** (1905—1907), які рускі пісьменнік Максім Горкі назваў «красамоўнай і суровай песняй», прарочыў, што ён стане для беларусаў своеасаблівым гімнам.

Разгледзьце літаграфію Васіля Шаранговіча. Якія вобразы на прэрднім плане? Што хацеў сказаць гэтым мастак?

◀ В. Шаранговіч.
«А хто там ідзе?»

Чым адрозніваецца твор Васіля Шаранговіча, выкананы ў тэхніцы літаграфіі, ад карціны Пятра Сергіевіча?

П. Сергіевіч.
«А хто там ідзе?» ►

А хто там ідзе, а хто там ідзе
У агромністай такой грамадзе?
— Беларусы.

.....

А чаго ж, чаго захацелась ім,
Пагарджаным век, ім, сляпым, глухім?
— Людзьмі звацца.

У вершы вобразна і надзвычай сцісла (усяго пяць трохрадکوўяў!) паказаны пакуты людзей працы пад жорсткім сацыяльным і нацыянальным прыгнётам, гучыць у ім крык душы заняйдбанага, забітага горам беларуса. З верша паўстае вобраз беларускага народа дарэвалюцыйнага часу — агромністай грамады, якая рушыла ў паход па сваё чалавечае шчасце. Асобныя рэалістычныя дэталі дапамаглі паэту стварыць даволі канкрэтны вобраз працоўнага народа, абяздоленага, пагарджанага, але не зможанага бядой і горам. Народ у паказе паэта акрылены рамантыкай барацьбы за лепшую долю і волю, за свае чалавечыя правы. У цэлым жа купалаўскі малюнак народнага шэсця рамантычна-ўмоўны, уяўны.

У іншых грамадзянскіх вершах паэта адчуваецца выразная прысутнасць лірычнага героя. І не толькі прысутнасць, а жаданне непасрэдна паўдзельнічаць у дасягненні гэтага лепшага жыцця. Так, у вершы **«Мая малітва» («Я буду маліцца і сэрцам, і думамі...»)** (1906), адным з самых ранніх твораў паэта, лірычны герой гатоў маліцца з усёй жарсцю, усёй сваёй чалавечай сутнасцю («і сэрцам, і думамі...

душой»), маліцца, як колішні яго продак-язычнік, да ўсіх сіл прыроды: «да яснага сонейка», «да хмараў з грымотамі», «да зорак», «да нівы». Што ён хоча выпрасіць сваёй малітвай?

Я буду маліцца і сэрцам, і думамі,
Распетаю буду маліцца душой,
Каб чорныя долі з мяцеліцаў шумамі
Ўжо больш не шалелі над роднай зямлёй.

Вядома, «чорныя долі з мяцеліцаў шумамі» сімвалізуюць і тут гаротнае жыццё народа, якое паказана — таксама сімвалічна — у вершы «Мой край». Аднак у вершы «Мая малітва» мы ўжо маем не проста малюнак краю з «чорнай доляй», як у «Маім краі», а — *паэтаву* малітву за яго.

Нацыянальнае адраджэнне звычайна пачынаецца з адраджэння роднай культуры і мовы. Так было калісьці ў балгар пасля іх вызвалення ад амаль пяцісотгадовага турэцкага панавання, у бадай што дарэшты анямечаных чэхаў і славакаў, у іншых славянскіх народаў, якія ступілі на шлях самастойнага нацыянальнага развіцця. Памятаючы заповіт Ф. Багушэвіча не пакідаць «мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі», Янка Купала ў сваім патрыятычным запале таксама звяртаецца да роднага слова. Два яго вершы называюцца аднолькава — **«Роднае слова»**. Адзін з іх (**«Магутнае слова, ты, роднае слова!..»**) напісаны ў 1908 годзе, але надрукаваны быў толькі ў савецкі час у зборніку «Спадчына» (1922). Верш насычаны паўторамі, звароткамі, заклікамі. Кожная з чатырох строф пачынаецца з такога клічу-звароту, у якім пафасна сцвярджаецца пэўная асаблівасць роднага слова: «*Магутнае* слова, ты, роднае слова!»; «*Бясмертнае* слова,

Амфібрахій — трохскладовая стапа з націскам на другім (сярэдным) складзе.

ты, роднае слова!»; «*Свабоднае* слова, ты, роднае слова!»; «*Загнанае* слова, ты, роднае слова!». Далей ідзе своеасаблівае паэтычнае тлумачэнне «магутнасці», «бясмертнасці»

і г. д., а таксама канкрэтныя заклікі («Зайграй ты смялей, весялей!», «Грымні ж над радзімай зямлёй!»). Выяўленню пафаснасці, публіцыстычнасці садзейнічае адпаведны вершаваны памер — чаргаванне чатырохстопнага амфібрахія (някотныя радкі) з трохстопным

(цотныя радкі). Чатыры метрычныя націскі ў радках з клічамі-зваротамі якраз прыпадаюць на асноўныя словы, вылучаючы іх, падкрэсліваючы («Магутнае слова, ты, роднае слова!» і г. д.).

Часам Янку Купалу ўспрымаюць толькі як паэта-грамадзяніна, майстра аднаго лірычнага жанру, а менавіта грамадзянскага. Аднак яшчэ Максім Багдановіч у артыкуле «За тры гады: агляд беларускай краснай пісьменнасці 1911—1913 гг.» пісаў, што «ўжо і краса прыроды і краса кахання знайшлі сабе месца ў яго творах». Думку гэту выдатна ілюструе верш паэта **«Явар і каліна»** (1910):

Песняй вясны лебядзінаю,
Скінуўшы зімнія чары,
Шэпчуцца явар з калінаю
Ў сумнай даліне над ярам.

У вершы ўвасоблена арганічнае адзінства ўсяго жывога на зямлі, злітнасць чалавека з прыродай. Найперш — з роднай прыродай.

Надзвычай меладычны, песенны верш «Явар і каліна» на першы погляд тыповы ўзор пейзажнай лірыкі. Сапраўды, перад намі — яскравы свет беларускай прыроды, дзе ўсё жыве, гаворыць на «небу панятлівай» мове: «лісцікі зеленай хваляцца», «модлы¹ пакорныя // З маткай-зямлёй адпраўляюць». Свет гэты наскрозь адухоўлены, міфалагізаваны, чароўны: не толькі «шэпчуцца явар з калінаю», але яны яшчэ і «ў ночаньку чорную // Месяца, зор выглядаюць», «слухаюць смехаў русалчых, // Лопату крылляў начніцы». Усё напоўнена гукамі. Вершаваны гукапіс дапамагае імітаваць плёскат вады: «лісцікі... // Росамі мыюцца раніцай, // Песцяцца сонцам паўднёвым», «слухаюць... // Плюскату шклістай крыніцы»... Так, гэта пейзаж — своеасаблівы, непаўторны, тыповы беларускі. Але ці толькі?

Перад намі не толькі чароўны свет прыроды, але і зачараваны. Вобразы явара і каліны мы можам успрымаць не толькі ў прамым, але і ў пераносным

Явар і каліна — частыя вобразы беларускіх народных балад, дзе яны алегарычна ўвасабляюць закаханых хлопца і дзяўчыну, зачараваных злымі сіламі, ператвораных у дрэвы.

¹ *Модлы* (пол.) — малітвы.

Інтымны (лац. *intimus* — ‘унутраны, бліжэйшы’) — глыбока асабісты, патаемны, заповітны; блізкі, сяброўскі, сардэчны.

Успомніце ўзоры інтымнай лірыкі, з якімі вы пазнаёміліся на ўроках беларускай літаратуры ў VIII класе. Прачытайце ў слоўніку літаратуразнаўчых тэрмінаў, што такое інтымная лірыка. Паразжайце, ці можна аднесці да гэтага жанру лірыкі верш Янкі Купалы «Явар і каліна».

сэнсе. І тады верш «Явар і каліна» набывае дадатковае, больш глыбокае сэнсавыя-эмацыянальнае напаўненне, і яго мы з поўным правам можам ужо аднесці да інтымнай лірыкі.

У рамантычным ключы, але ўжо не баладна-алегарычна, а больш рэальна-жыццёва, стварыў паэт вобраз беларускай дзяўчыны ў вершы **«Жня»** (1911):

Як сама царыца
Ў залатой кароне,
Йдзе яна ў вяночку
Паміж спелых гоняў.

Жня, працаўніца палёў, паказана ў руху, у радаснай хадзе, чаму садзейнічае і вершаваны рытм, увасоблены ў «жвавым», аптымістычным трохстопным харэі. Па сутнасці, перад намі купалаўскі ідэал

Харэй — двухскладовая стапа з націскам на першым складзе.

жанчыны, у якім знітаваліся эстэтычнае і этычнае, духоўнае і фізічнае, святочнае і будзённае. З аднаго боку, яна «царыца» (паэт двойчы адрасуе ёй гэта найменне), але своеасаблівая: яе царства

— «спелыя гоні», «залатое жніва». З другога — яна не толькі ўладальніца, але і стваральніца гэтага царства. У яе ідэалізаваным партрэце прыметы знешняй прыгажосці суседнічаюць з працалюбствам, працавітасцю:

На грудзях шчаслівых
Каптанок ружовы,
У руцэ сярпчак
Зублены, сталёвы.

Таму і ўся прырода спрыяе жнейцы, паважае і любіць яе:

Каласкі хінуцца
Перад ёй паклонна,
Дзівіцца ігруша
На мяжы зялёнай.

Уся стыхія на баку дзяўчыны-працаўніцы:

Вецер абнімае
Стан яе дзявочы,
Сонца ёй цалуе
Шыю, твар і вочы.

Як і характэрна для вялікіх уладароў, яна раздае сваім падначаленым дары. Каго ж узнагароджвае царыца беларускіх палёў?

А яна — царыца —
Весела, шчасліва
Карануе песняй
Залатое жніва.

Слова «карануе» — купалаўскі неалагізм. Успомніце з урокаў мовы, што такое неалагізм.

У канцы верша Янка Купала беларускую жанчыну-жню ўзвышае настолькі, што ўвогуле сімвалічна ўзносіць яе да касмічных вышынь:

Смела йдзе у сонцы
Ўся сама — як сонца,
Гэта жнейка наша
Ў нашае старонцы.

Аўтарскае «я», выразны лірызм адчуваецца ў вершы не толькі ў яго змесце, але і ў форме: у тропях (метафарах, эпітэтах), рытміцы («бадзёры» харэй), лексіцы (мноства памяншальна-ласкавых форм: «вяночак», «каптанок», «каласкі», «жнейка»).

Відаць, ва ўсёй беларускай паэзіі мала знойдзецца твораў, у якіх так сонечна-светла, хараша, шчыра быў бы намаляваны непаўторны слоўны вобраз маладой беларускі, прыгажуні-працаўніцы.

Для лірыкі Янкі Купалы характэрна тэматычная шматграннасць і стылёвая разнастайнасць, вобразнае,

▲ К. Русецкі. Жняя

жанравае, інтанацыйнае багацце, моўнае майстэрства. З часам паэтычнае майстэрства і творчае багацце песняра толькі павялічваліся, пераўтвараліся ў надзвычай каштоўны, непаўторны скарб пад назвай лірыка Янкі Купалы.

1. Паэзія Янкі Купалы — своеасаблівы летапіс свайго часу. Дакажыце справядлівасць гэтай думкі.

2. Чым вызначаецца грамадзянская лірыка Янкі Купалы? Якія тэмы, матывы, сродкі сінтаксічнай выразнасці для яе характэрны?

3. З дапамогай якіх мастацкіх сродкаў раскрываецца вобраз агромністай грамады ў вершы «А хто там ідзе?», аднайменнай песні (музыка Сяргея Картэса, выконвае ансамбль «Песняры») і на карціне мастака Пятра Сергіевіча?

4. Якія праблемы, актуальныя для нашага часу, узнімае Янка Купала ў вершы «Роднае слова»?

5. У чым своеасаблівасць кампазіцыі верша «Мая малітва»? Якую ролю яна адыгрывае ў выяўленні ідэйна-мастацкай сутнасці твора?

6. Якое ўвасабленне атрымалі ў творчасці паэта пейзажныя і інтымныя матывы? Як спалучаюцца рамантычнае і рэальнае ў вершах «Явар і каліна», «Жня»?

7. Разгледзьце рэпрадукцыю карціны Канута Русецкага «Жня». Якімі радкамі з аднайменнага верша Янкі Купалы можна яе падпісаць? Які сэнс набывае ў вершы вобраз беларускай дзяўчыны? Намалюйце словамі партрэт жніі.

8. Азнаёмцеся з відэазапісам верша «Явар і каліна». Звярніце ўвагу на інтанацыю верша. Чым дасягаецца яе запаволенасць? З якой мэтай выкарыстана такая інтанацыя? Вывучыце верш на памяць.

9. Параўнайце верш «Явар і каліна» і яго пераклад на рускую мову, зроблены паэтам Аляксандрам Пракоф'евым. Наколькі дакладна пераклад адпавядае арыгіналу? Ці ёсць разыходжанні? Ці захаваны ў перакладзе адметны рытміка-інтанацыйны малюнак купалаўскага верша?

10. Кампазітару Алегу Молчану ўдалося стварыць песенны шэдэўр з верша Янкі Купалы «Мая малітва» («Я буду маліцца і сэрцам, і думамі...»). Пазнаёмцеся з відэазапісам песні ў выкананні ансамбля «Песняры». Вызначце, у чым адметнасць кампазіцыі песні, адкуль узяты паэтычныя радкі ў якасці прыпеву, якую думку яны падкрэсліваюць. Як вы ўспрынялі мелодыю і гучанне песні? Які настрой абудзіў у вас гэты твор?

11. Янка Купала быў перакананы, што роднае слова свабоднае і бесмяротнае, непераможнае. Адшукайце і запішыце афарыстычныя выказванні пра роднае слова дзеячаў айчынай літаратуры і культуры. Паразжайце, якую ролю адыгрывае мова ў жыцці чалавека і грамадства.

12. Узгадайце па памяці верш «Явар і каліна» і запоўніце пропускі, выбраўшы патрэбныя словы з прапанаванага пераліку (трэнажор па вершы Янкі Купалы «Явар і каліна»).

13. Выканайце тэставае заданне да верша Янкі Купалы «Явар і каліна».

Паэма «Бандароўна»

Янка Купала, пачаўшы сваю творчасць з лірычных вершаў, стаў неўзабаве пісаць і ліра-эпічныя паэмы. У іх ёсць тое, што прыйшло з лірыкі — выразная суб'ектыўнасць паэтычнага выказвання. Мы ўвесь час адчуваем прысутнасць «я» паэта ці яго лірычнага героя — і ў тым, **як** ён апавядае, і ў тым, **пра што** апавядае. Нярэдка ў паэмах і асобныя выказванні, у якіх ужо непасрэдна выяўляецца лірычны герой паэта (так званыя лірычныя адступленні). Што да эпічнага пачатку паэм, то ён прысутнічае найперш у самім апаведзе пра нейкія падзеі, сувязь якіх вызначае канкрэтны сюжэт твораў.

Арганічнае спалучэнне лірычнага (прысутнасць лірычнага «я») і эпічнага (сюжэтнасць) пачаткаў вызначае не толькі асаблівасці паэмы як ліра-эпасу, але і ўсіх амаль двух дзясяткаў паэм Янкі Купалы, якія склалі асобны (шосты) том у яго поўным зборы твораў. Першыя паэмы — «Зімою» (1906), «Нікому» (1906), «У Піліпаўку» (1908), «За што?» (1908) і інш. — рэалістычна-бытавыя, у аснову іх пакладзены рэальныя факты, мясцовыя паданні. Пазнейшыя творы — «Курган» (1910), «Бандароўна» (1913), «Магіла льва» (1913), «Яна і я» (1913) — рамантычныя паэмы па сваім характары.

Галоўныя дзеючыя асобы ў іх — неардынарныя, выключныя, ідэалізаваныя. Яны, як правіла, надзелены нейкімі аднымі рысамі — станоўчымі або адмоўнымі. Падзеі таксама, як правіла, незвычайныя, гераічныя. Сам апавед у паэмах вядзецца ўзнёсла, з дапамогай слоў і вобразаў узвышаных, часта незвычайных.

«Бандароўна» — яскравы ўзор рамантычнай паэмы Янкі Купалы. Напісана яна была ўлетку 1913 года на хутары Аकोпы, дзе маці паэта арандавала кавалак зямлі (цяпер там, у вёсцы Харужанцы